

УДК 655.523+808.03

ІРОНІЯ І САТИРА В ГАЗЕТИ: РЕДАКТОРСЬКІ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТУРБОТИ

В.І. Грицютенко

Досліджено найбільш поширені в стилістичній системі української преси мовні засоби створення іронічного та сатиричного ефекту і шляхи відтворення їх стилістичної функції в перекладах на англійську мову. Наголошується на редакторській ролі перекладача.

Исследованы наиболее распространенные в стилистической системе украинской прессы языковые средства создания иронического и сатирического эффекта и пути воссоздания их стилистической функции в переводе на английский язык. Подчеркивается редакторская роль переводчика.

З початком Перебудови у стилі українських мас-медіа (УММ) відбуваються не просто значні, а революційні зміни, які адекватно віддзеркалюють нові умови суспільного життя в Україні. Йдеться, в першу чергу, про відмирання важкого, часом езопівського, нівельованого редакторами і цензорами стилю партійної преси та про становлення живого, відвертого стилю [5, с.4] і про утвердження в ньому комічного начала, коли гумор, іронія, сатира стають нормою цього стилю.

МОВА ПОЛІТИКІВ І ЖУРНАЛІСТІВ. Треба зважати на те, що мова політиків і нерідко мова журналістів рясніє смисловими та стилістичними помилками, які значно ускладнюють роботу перекладача. Ось, наприклад, як слова-паразити можуть додавати до висловлювання небажаного, "таємного" змісту: "Світовий Банк погодився, так сказати, підтримати Україну, надавши кредити розміром 380 мільйонів доларів", – заявив наш Президент після візиту до Вашингтона 9 грудня 1999 р.

Ще однією проблемою як для перекладачів, так і для редакторів є те, що криміналізація політичного та економічного життя в Україні спричинила утвердження зеківської мови не тільки в усному спілкуванні, а й у писемному стилі мас-медіа (ММ): "Дехто з них (депутатів ВР) з виглядом ображеної невинності говорили кореспонденту "Дня": "Якщо Паша (сумно відомий прем'єр Павло Лазаренко) "спікся", хто ж тут за нього повинен тільник на грудях рвати?! Якби він не "звалив" (до США). Усе було б інакше" (наводимо цей текст на депутатському жаргоні в оригіналі. – Ред.)".

На жаль, мусимо багато в чому погодитись з філософом Сергієм Кримським, який небезпідставно вважає, що мова українських політиків свідчить про погане знання і української, і світової культур [2, с.2] та, я ще додав би, української мови, про що "кричить" назва комітету, над якою, напевно, замислювався не один високопосадовий чиновник: "Комітет по боротьбі з організованою злочинністю і корупцією при Президенті України"!

НАСМІШКА ЯК ІМАНЕНТНА РИСА СТИЛЮ ПРЕСИ. Стиль ММ – це та царина, в якій насмішка (іронія) та уїдлива насмішка (сатира) в порівнянні з іншими стилями реалізуються найчастіше. Іронічне значення може бути узуальним, закріпленим за певною одиницею мови будь-якого рівня, але найчастіше воно стає оказіональним, тобто виникає в мовленні в результаті взаємодії як лінгвальних, так і позалінгвальних факторів [3, с.180].

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ІРОНІЇ І САТИРИ. Серед лексичних засобів витворення насмішки значну питому вагу мають слова піднесеного стилю, які звичайно вживаються на фоні нейтрального офіційно-ділового стилю, і таке протиставлення (злам стильових реєстрів) створює насмішку: "Залишається загадкою, куди до цього спрямовувалася енергія численної фіскально-контролюючої раті вітчизни?" Переклад не відтворює піднесеного стилю слів "рать" і "вітчизна", а тому й насмішка в ньому відсутня: "Again, it leaves one wondering what all those numerous fiscal oversight bodies were doing previously".

Схильність советських пропагандистів до вживання високопарних кліше (названих на Заході "ТАССизмами") була помічена ще Дж. Орвелом, який у своїх романах чудово змавпував мову сталінської пропаганди. За деякими спостереженнями, з настанням Перебудови рівень

заштампованості мови дещо зменшується [7, с.137], та повернення корумпованого чиновництва до влади стало родючим ґрунтом для розквіту такої мови [1], особливо в період стрімкого соціального й економічного занепаду 1987–1999 років, коли чиновникам потрібно було приховувати неприємну правду, замилувати очі і т.д.

Аналогічний механізм витворення іронічного та сатиричного ефекту (злам стилів) спостерігаємо під час вживання мовних штампів. Вони є одним із найпоширеніших засобів висловлювання насмішки у ММ. Діляться на загальноживані й адресні. Останні при цьому вказують на конкретну людину, групу людей і т.ін. Для збереження їдкої насмішки оригіналу конче потрібно і в перекладі зберегти існуючий механізм витворення сатиричного ефекту – заяложена чиновницька фраза (лінгвальний фактор), значення якої суперечить життєвим фактам (позалінгвальний).

За роки існування СРСР і невинної ідеологічної боротьби з усім світом західний читач вже звик до заідеологізованих штампів радянських ММ – rhetorical flourishes – за Ньюмарком [6, с. 205–208]. Тому найбільш яскраві з них не потрібно навіть брати в лапки, особливо, якщо належать до мови радянської пропаганди, т.зв. ТАССизмів. Цей стиль вражає помпезністю, частими апеляціями до марксистської теорії, страхом согрішити проти “правильної” (тобто класової) позиції, ідеологічно наелектризованістю. В перекладах конче потрібно не тільки розпізнати штамп, а й відтворити його екзотичну для західного читача форму. Тоді вислів набуватиме комічного звучання. Безсумнівно, тут у великій пригоді перекладачеві стануть ТАССизми і власні неологізми Дж. Орвела, які знаходимо в його творах про тоталітарні системи – Великий Брат, Міністерство Правди, Новомова та ін.

Цитати, алюзії, крилаті слова. Як і штампи, цитати, алюзії та крилаті слова в мові українських ММ часто створюють насмішку. При цьому вони залучають художні образи та асоціації того твору, з якого взяті. Тут основні труднощі для перекладача – це розпізнати їх і відтворити їхню стилістичну функцію. Розглянемо такий приклад алюзивного стилю: “Правоохоронні органи згуртують лави, а бородагі теледяді догідливо розставляють свої “акценти” всі “сім днів” на тиждень”. Тут сатирично змальовано пропрезидентського керівника 1-го каналу ТБ Вадима Долганова та передачі цього каналу “Акценти” та “Сім днів”. Очевидно, перекладачеві потрібно добре знати сьогоденні реалії української політики.

Значне стилістичне навантаження в мові ММ лягає на цитати, алюзії і крилаті слова, автори чи джерело походження яких відомі. Ось як за допомогою відомої цитати створено насмішку над одним горезвісним українським політиком: “Лазаренко, дай мільйон!”. З такими плакатами зустрічали молоді пікетники депутатів” – “Lazarenko, Give Us \$1 Million!” Young pickets carrying these posters met Solons on their way to Verkhovna Rada”. За допомогою цієї цитати з відомого роману “Золоте теля” автор підключає силу-силенну іронічних асоціацій даного художнього твору, що створює потужну насмішку над нечистим на руку сучасним п.Корейком. А з перекладу чомусь лунають якісь недоречні жебрацькі мотиви...

Ім'я та по батькові. Досить поширеним засобом витворення насмішки є ім'я та по батькові (ІПБ). Якщо у побутовій розмовній мові воно є виявом шанобливості, то в газеті часто набуває протилежної за знаком стилістичної функції – насмішки. Іронічно-сатирична стилістична функція ІПБ виникає під впливом оточуючого контексту (загальний іронічний тон статті) і панібратського називання відомих осіб: “Та вже дуже дивно, що “дворян” (оточення Президента) не бентежить 11% Михайлівни (Наталії Михайлівни Вітренко, кандидата в президенти). Якщо метафора “дворяни” має закріплене за нею сатиричне значення, то розмовно-просторічне “Михайлівна” набуває іронічного забарвлення в контексті.

Як показує аналіз перекладів “Дня”, перекладачі зовсім ігнорують насмішку, створювану за допомогою ІПБ: “А за спиною Даниловича (Л.Кучма), як і раніше, маячать В.Пінчук, А.Деркач, І.Бакай, О.Волков – “And we can still discern behind Mr.Kuchma's back, Pinchuk, Derkach, Bakai and Volkov”. Нехтування стилістичною функцією ІПБ, як бачимо, призводить до суттєвих втрат у перекладі.

Каламбури. Найтяжчими для перекладу є каламбури, засновані на омофонії, коли гра слів побудована на мовній оболонці слів, різній для різних мов. Так, сповнену сатиричного змісту назву статті “Протранширили” (про неефективне використання українським урядом

траншів Світового Банку) перекладач хоч і віддав розмовним “Squandered”, але втратив гру слів.

Багато каламбурів засновано на свідомому порушенні очікуваного словесного чи семантичного ряду, т.зв. ефекті зраженого очікування: “Наталя Вітренко, названа О.Морозом “жінкою тяжкої поведінки”, пристрасно розповіла про змову Олександра Олександровича і Леоніда Даниловича...” – “Natalya Vitrenko whom Mr. Moroz called “a woman who acts in a difficult manner” passionately revealed the plot of Mr. Moroz and Mr. Kuchma”.

Військова лексика і фразеологія. У мові радянських ММ військової лексики і фразеологію (ЛіФ) використовували переважно для створення бундючно-хвалькуватого або пропагандистського стилю, як ось у цьому уривку з цілком серйозної статті під назвою “У лісничих свято”: “Сьогодні у них професійне свято. Всього лиш на один день вони припинять боротьбу з лісними недугами, складуть свою професійну зброю і просто відпочинуть”.

Зображення створеної за допомогою військових фразеологічних одиниць (ФО) насмішки, здавалося б, не мусить викликати ніяких труднощів – адже в англійській мові вони використовуються переважно з такою метою. Втім, практика перекладу, на жаль, говорить зовсім про інше – перекладачі нерідко не сприймають стилістичних функцій вжитих ФО і тому не передають їх: “Охорону “периметра” Валерій Павлович поклав на Міністерство внутрішніх справ, що набило руку в подібних спецопераціях” – “The doors were guarded by Interior Ministry details (with quite an experience in such operations to date)”.

Спортивна лексика і фразеологія. За використанням спортивної ЛіФ стиль українських ММ стрімко наблизився до міжнародних стандартів: “Звісно, до міського голови “доходили чутки” про можливе суперництво з боку Г.Суркіса і наміри президентської команди грати проти О.Омельченка. Щоправда, офіційних даних про те, що “головного футболіста” мобілізовано владою, аби забити гол у ворота О.Омельченка, – немає...”

Використання в перекладі спортивної ЛіФ, як і військової, повністю забезпечує адекватність відтворення іронії і сатири.

ЗЛАМИ СТИЛЬОВИХ РЕГІСТРІВ. Гра на зламах висоти стилю, чергування літературного і розмовного, літературного і високого стилів виступають надзвичайно продуктивним засобом витворення насмішки.

Частковий аналіз вибірки свідчить про те, що на створення насмішки вкрапленнями в літературний стиль розмовної ЛіФ припадає 48% прикладів, розмовно-просторічної – теж приблизно 48%, а просторічної – лише 4%.

Вкраплення розмовної ЛіФ. Аналіз перекладів свідчить про те, як складно перекладачам відтворити іронічний ефект, створюваний чергуванням розмовного та літературного стилів: “...рахунок уже “вгаченим” американцями грошам в удосконалення полігона йде на мільйони доларів” – “The amount of money allocated by the Americans for reconstructing the training area comes to millions of dollars”.

Ось заголовок, створений за найкращими канонами журналістики, який аж світиться іронічним ставленням автора статті, – “Як Україна, Румунія та Угорщина “зметикували” на трьох” – і його безбарвний відповідник: “How Ukraine, Romania and Hungary Joined Hands”.

Нерідко українські автори для висловлення насмішки користуються великими можливостями суфіксації: “НДПК-ешники”, “угрупованнячко”, “керівнички”.

І хоч іноді компенсаційний переклад дає непоганий результат, перекладачі, на наш погляд, даремно нехтують скарбами англійського сленгу.

Вкраплення розмовно-просторічної ЛіФ. Якщо в мові громадських діячів розмовно-просторічні елементи, окрім ставлення, ще й засвідчують культурний статус мовців, то в мові репортажу вони є доказом невибагливих мовних смаків газетярів, непотрібної вульгарності їхніх висловлювань. Аналіз відтворення стилістичної функції розмовно-просторічної ЛіФ говорить про обережність перекладачів:

1. “Сподіваюся, ніхто не скаже, що у кримських татар “поїхав дах”” – “I expect no one will say the Crimean Tatars have taken leave of their senses”.

2. “...з їхнього боку було б просто непорядно здати соратника – “... throwing him to the wolves would be indecent on the part of his comrade-in-arms”.

Вжиті в перекладах ФО належать до літературного стилю і не створюють стилістичних зламів. Така стратегія перекладачів, ясна річ, позбавляє переклад насмішки.

Для відтворення стилістичної функції розмовно-просторічної ЛіФ перекладачі "Дня" використовують і компенсаційний, і описовий переклад. На жаль, жоден з них не може передати насмішки, створюваної за допомогою розмовно-просторічної ЛіФ в оригіналі. Єдиним адекватним засобом відтворення видається англійський сленг.

Вкраплення просторічної ЛіФ. У мові газет носить поодинокий характер, але прагнення досягти "крутого" стилю часом перемагає здоровий смак, і тоді перекладач має справу з таким стилем: "...проблема в тому, що держава з мафіозними ознаками бореться з відступниками, котрі в кримінальній ієрархії захотіли посісти не своє місце. У "справі Лазаренка" – він, по-блатному, не паровоз. Він один з вагонів СВ..." – "In the Lazarenko's case, he is hardly the locomotive, to use a local underworld phrase". Очевидно, найкраща порада перекладачеві – це підвищити стиль до розмовного.

Подібні прикря помилки, на жаль, не є поодинокими. Смішні своєю безглуздістю, вони створюють перекладачам певні труднощі і підкреслюють важливість їх права на редагування тексту під час перекладу.

1. Грицютенко В. Редагування українських офіційно-ділових текстів при перекладі // Наукові записки УАД. Львів, 1999. Вип. 1.
2. Кримський С. Чи подобається вам, як говорять політики? // День (англ. видання), 09.02.99.
3. Мороховский и др. Стилистика английского языка. К., 1984.
4. Оруэлл Дж. О новоязе // 1984. М., 1989.
5. Субтельний О. Інтерв'ю газеті "День" // День, 05.01.99.
6. Newmark P. A Textbook of Translation. New-York, 1988.
7. Visson L. Translating From Russian into English. Michigan. USA, 1991.